

Гоманюк М. Міжетнічна ситуація в місцях проживання турків-месхетинців в Україні: візія старожилів (за результатами досліджень у Чаплинському районі Херсонської області) / М.Гоманюк // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Т.2. – Харків: ХНУ ім.В.Н.Каразіна, 2006. – С.69-76

Микола Гоманюк

**МІЖЕТНІЧНА СИТУАЦІЯ В МІСЦЯХ ПРОЖИВАННЯ
ТУРКІВ-МЕСХЕТИНЦІВ В УКРАЇНІ: ВІЗІЯ СТАРОЖИЛІВ
(за результатами досліджень у Чаплинському районі Херсонської області)**

**МЕЖЭТНИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В МЕСТАХ ПРОЖИВАНИЯ ТУРОК-МЕСХЕТИНЦЕВ В
УКРАИНЕ: МНЕНИЕ СТАРОЖИЛОВ**

(по результатам исследований в Чапльинском районе Херсонской области)

В статье представлены результаты опросов, касающихся социально-экономической ситуации и состояния межэтнических отношений в местах проживания турок-месхетинцев. По результатам исследований, в районе имеется межэтническая напряженность, наличие которой старожильческим населением связывается с появлением в районе месхетинских турок. Несмотря на то, что в районе наблюдаются тенденции к снижению межэтнической напряженности, этот фактор препятствует успешному протеканию процесса интеграции турок-месхетинцев в украинское общество.

Ключевые слова: турки-месхетинцы, межэтнические отношения, интеграция

**INTERETHNIC RELATION IN THE RESIDENCE PLACES OF MESKHETIAN TURKS IN
UKRAINE: OPINION OF SENIOR INHABITANTS**

(by the research results in Chaplynsky district of Kherson region)

The article gives the research results (polls) about socioeconomic situation and interethnic relation in Chaplynsky district of Kherson region (in the compact residence places of Meskhetian Turks). According to the results of research there is interethnic tension that happened to be after Meskhetian Turks appeared in this region. Even though you can see tendencies of reduce of interethnic tension, but this factor makes integration process of Meskhetian Turks in Ukrainian society more difficult. The expert proves the interethnic tension and a conflict factor based mostly on the economic grounds and caused by the emergence of Meskhetian Turks in the region.

Key words: Meskhetian Turks, interethnic tension, integration.

В етнічній структурі населення Херсонської області України за час між двома останніми переписами населення (1989-2001 рр.) відбулися суттєві зміни. В значній мірі це відбулося внаслідок міграцій представників етнічних груп, депортованих за національною ознакою: кримських татар і турків-месхетинців. Місцем найбільш масового проживання турків-месхетинців в Україні є Чаплинський район Херсонської області. Якщо під час Всесоюзного перепису населення 1989 р. на території району турки-месхетинці не проживали, то під час Всеукраїнського перепису 2001 р. тут було зареєстровано 2305 особи турецької (переважна більшість з яких має “месхетинське” походження [1]) та турецько-месхетинської національності, а це майже десята частина населення [2;3]. Обставини склалися таким чином, що попри намагання низки інституцій, повернення турків-месхетинців у Грузію (через економічні і політичні причини) є практично неможливим, а це значить, що адаптація і інтеграція турків-месхетинців в українське суспільство повинна розцінюватися не як тимчасовою тактика, а довгострокова перспектива.

Загалом турки-месхетинці досить рідко знаходилися в центрі уваги українських дослідників. В більшості українських джерел вони згадувалися переважно в загальному

контексті [5;6;7;8;9]. В Україні протягом 1991-2005 рр. проводилося тільки одне ґрунтовне дослідження стосовно турків-месхетинців. Це дослідження становища турків-месхетинців в Україні, виконане 1997 року Центром вивчення соціальних та міграційних проблем Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т.Шевченка [4].

В згаданих дослідженнях недостатньо уваги було приділено саме міжетнічним відносинам в місцях проживання турків-месхетинців та рефлексії старожиливі відносно турецько-месхетинської спільноти. В проведених нами попередніх дослідженнях [1;8;11] також бракувало кількісних показників на рівні громадської думки, які характеризують міжетнічні відносини в районі.

Метою проведеного дослідження був аналіз стану міжетнічних відносин в контексті процесу адаптації і інтеграції турків-месхетинців в українське суспільство. Завданнями дослідження було:

- оцінити сприйняття старожилами відносин із турками-месхетинцями;
- оцінити можливості виникнення міжетнічних конфліктів;
- оцінити вплив міжетнічних відносин на соціальну адаптацію і інтеграцію турків-месхетинців.

Дослідження соціально-економічної ситуації в регіоні та прогнозування динаміки міжетнічних відносин вимагає застосування низки різних підходів та методів. В рамках проекту в Чаплинському районі протягом 2004-2006 рр. було проведено: репрезентативне масове опитування (N=409)¹, експертне анкетування², нестандартизовані інтерв'ю³. Додатково використовувалися статистичні матеріали: результати перепису населення, демографічна і соціально-економічна статистика.

Запропоноване дослідження виконувалося спільно з Відділом у справах національностей Херсонської обласної державної адміністрації, у співпраці з органами державної влади і місцевого самоврядування Чаплинського району Херсонської області.

Отриманий в результаті масового опитування рейтинг проблем, що потребують першочергового вирішення, показав, що міжетнічні та релігійні проблеми значно поступаються іншим проблемам. На районному рівні найбільш гострими виявилися економічні проблеми: відродження сільського господарства, відновлення нормальної роботи господарств (90,2%), відбудова зрошувальної системи (60,9%), труднощі при веденні фермерського господарства (24,7%), розпаювання землі (11,5%). Серед проблем локального характеру слід відзначити достатньо високий рівень занепокоєності поширенням туберкульозу – 24,7%. Етноконфесійні проблеми на рівні Чаплинського району опинилися у кінці рейтингу: міжетнічні відносини 8,3%, релігійні проблеми 2,0%.

За результатами масового опитування в означених сферах за останні 5 років ситуація або погіршилася, або не змінилася (таб.1). Особливо слід відзначити погіршення ситуації у сільському господарстві та зниження рівня життя населення.

Таблиця 1

Оцінка соціально-економічного становища в Чаплинському районі за останні 5 років

¹ Методом збору інформації було стандартизоване інтерв'ю у техніці face-to-face за місцем проживання респондентів. Параметри вибіркової сукупності в цілому відображають модель генеральної сукупності і відповідають вимогам репрезентативності. В дослідженні використовувалася вибірка з використанням схем систематичного і випадкового відбору. Статистична похибка вибірки не перевищує 5%. Опитана група репрезентує старожилиницьке населення Чаплинського району – населення району за виключенням мігрантів, які прибули у район після 1989 року. Опитування проводилося у травні-червні 2005 р.

² Методом збору інформації було анкетування. Загалом було опитано 32 респондента в Чаплинському районі. Респонденти підбиралися з урахуванням їх компетентності в поставлених питаннях та за умови їх тривалого проживання на території району. Дослідження проводилося у червні-липні 2005 р.

³ Загалом було проведено 18 глибинних інтерв'ю в трьох населених пунктах Чаплинського району (сmt. Чаплинка, сmt. Асканія-Нова, с. Хрестівка).

	Ситуація покращилася	Ситуація не змінилася	Ситуація погіршилася	Важко відповісти
Економічна ситуація	12,9	26,1	48,1	12,9
Ситуація у сільському господарстві	1,3	13,2	82,7	2,8
Стан міжетнічних відносин	5,4	52,6	15,9	26,1
Рівень життя населення	9,7	18,8	67,8	3,7

За приведеними даними міжетнічні відносини в районі на тлі інших проблем є відносно стабільними. Більше половини мешканців Чаплинського району вважають, що протягом останніх п'яти років їх стан ані погіршився, ані покращився. Міжетнічні проблеми значно поступалися економічним і соціальним проблемам своєю актуальністю і в експертному опитуванні [8]. Однак в оцінках експертів чітко просліджувалася тенденція до погіршення міжетнічних відносин у районі за останні п'ять років – з 4,0 до 4,4 (за семибальною шкалою, де 1 – немає міжетнічної напруженості, 7 – існує велика міжетнічна напруженість), з продовженням тенденції до 5,1 в 2010-2015 рр. [8].

Після актуалізації міжетнічної проблематики і експертні оцінки, і оцінки в масовому опитуванні ставали більш гострими. Більш гострими були також оцінки отримані під час нестандартизованих інтерв'ю. В масовому опитуванні кількість попередньо занепокоєних (у першому питанні) виявилася набагато нижчою від кількості тих, хто вважає, що в районі не тільки існує міжетнічна напруженість (32,7%), а й можливі конфлікти (20,8%, таб.1).

Таблиця 2

Порівняльна характеристика оцінок стану міжетнічних відносин в Чаплинському районі, %

Як би Ви оцінили стан міжетнічних відносин ...?	Міжетнічні відносини стабільні			Є міжетнічна напруженість			Можливі конфлікти			Важко відповісти		
	Загалом, N=409	Села в яких проживають турки-месхетинці, N=185	Села в яких турки-месхетинці не проживають	Загалом, N=409	Села в яких проживають турки-месхетинці, N=185	Села в яких турки-месхетинці не проживають	Загалом, N=409	Села в яких проживають турки-месхетинці, N=185	Села в яких турки-месхетинці не проживають	Загалом, N=409	Села в яких проживають турки-месхетинці, N=185	Села в яких турки-месхетинці не проживають
в Херсонській області	42,8	38,9	55,7	27,4	27,0	15,9	10,2	13,0	4,5	19,7	21,1	23,9
в Чаплинському районі	34,7	28,0	50,6	<u>32,7</u>	34,9	27,0	<u>20,8</u>	25,8	10,1	11,9	11,3	12,4
у Вашому населеному пункті	47,3	33,3	77,5	23,8	28,0	11,2	23,0	31,2	9,0	5,9	7,5	2,2

Аналіз оцінок стану міжетнічних відносин дають підстави вважати, що наявність турецько-месхетинського населення в Чаплинському районі старожилами сприймається як дестабілізуючий і конфліктогенний фактор. Рівень міжетнічної напруженості і вірогідність виникнення конфліктів на міжетнічному ґрунті у селах, в яких проживають турки-месхетинці є вищим не тільки ніж у селах, в яких не проживають турки, але й вищим ніж в цілому по району.

Сам факт переселення турків-месхетинців до Чаплинського району більшість старожиливі оцінила негативно: 55,3% вважають, що це негативний факт, який створив нові проблеми у районі. Менш категоричними виявилися 18,6% респондентів, які вважають, що переселення турків-месхетинців в одних питаннях пішло на користь району, а в інших створило нові проблеми у районі. 11,6% вважають, що переселення турків-месхетинців не змінило ситуацію у районі і тільки 2,7% сказали, що це позитивний факт і переселення турків пішло на користь району.

З таким розподіленням відповідей перегукуються і результати вимірювання індексу національної дистанційованості, яке проводилося за адаптованою методикою Н.Паніної (на основі шкали Богардуса). Аналіз структури національної дистанційованості (таб.3) свідчить про те, що ставлення старожиливі Чаплинського району (84,1% з них – українці) до представників різних етнічних груп характеризується орієнтацією на національно-державну відокремленість: лише українці, росіяни, білоруси та молдовани мають показники, значення яких становить менше чотирьох балів (готовність до близьких соціальних контактів: сімейних, дружніх, сусідських або виробничих), що свідчить про той чи інший ступінь толерантності.

Таблиця 3

Показники індексу національної дистанційованості серед мешканців Чаплинського району

Національна дистанційованість від...	Індекс національної дистанційованості		
	Чаплинський район (села і селища міського типу), N=409	Села в яких проживають турки-месхетинці, N=185	Села в яких турки-месхетинці не проживають, N=90
Українців	1,22	<1,34>	1,05
Росіян	1,64	<1,82>	1,41
Білорусів	2,28	<2,49>	2,15
Молдаван	3,70	<3,72>	3,71
Вірмен	5,12	<5,67>	4,72
Турків-месхетинців (турків*)	5,92	<5,94>	5,87
Кримських татар	6,14	<6,34>	6,13
Циганів (ромів)	6,51	<6,62>	6,58
Євреїв	5,41	<5,88>	5,05
Поляків	4,64	<5,12>	4,29
Азербайджанців	6,05	<6,27>	5,65
Корейців	5,99	<6,26>	5,58
Інтегральний індекс національної дистанційованості	4,55	<4,79>	4,35

** В Херсонській області серед турків-месхетинців і оточуючого їх населення домінує етнонім турки, під яким мають на увазі саме турки-месхетинці*

Стосовно всіх інших представлених в анкеті національностей значення індексу національної дистанційованості переважає позначку 5, яка свідчить про те, що більшість населення не бажає мати з ними близькі соціальні контакти. Українська дослідниця Н.Паніна вважає, що причиною такого відторгнення може виступати зв'язок (у свідомості опитаних) представників цих етнічних груп із загрозою міжетнічних сутичок [11].

Сумарна кількість старожилів, толерантно налаштованих до турків в середньому по району становить лише 16,6% (рис.1), решту спільноти (83,5%) характеризує нетолерантне ставлення до месхетинських турків.

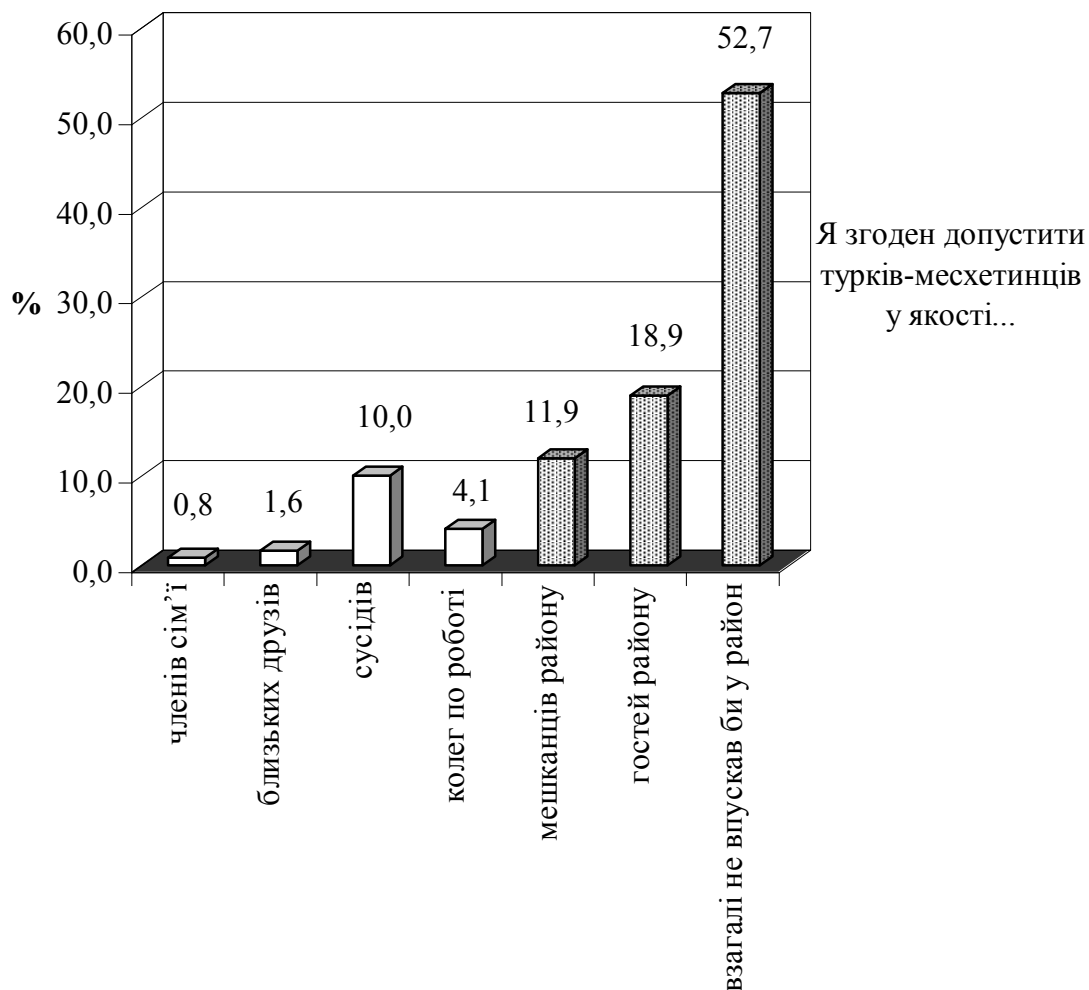

Рис 1. Соціальна дистанційованість старожилів Чаплинського району по відношенню до турків-месхетинців

Порівнюючи “чаплинський” індекс національної дистанційованості з загальноукраїнський можна дійти висновку, що в районі є зрушення у бік скорочення національної дистанційованості між старожилами і турками. За даними всеукраїнського моніторингу громадської думки (таб.4) індекс національної дистанційованості відносно азербайджанців, кримських татар та турків (етнічних груп, в яких традиційно сповідують іслам) найвищим є по відношенню до турків. За даними нашого опитування азербайджанці та кримські татари порівняно з турками (турками-месхетинцями) оцінюються більш негативно, тобто серед традиційно мусульманських народів турки (турки-месхетинці) є відносно бажаними сусідами. Це може говорити про те, що частина мешканців Чаплинського району налаштована на інтеграцію турків-месхетинців (принаймні більше ніж представників інших етнічних груп, де традиційно сповідуються іслам).

Таблиця 4

**Динаміка показників національної дистанційованості населення України
від різних національностей***

Національна дистанційованість від...	Індекс національної дистанційованості								
	Роки	1992	1994	1996	1998	1999	2000	2001	2002
Азербайджанців	-	-	-	-	-	-	-	-	5,83
Кримських татар	5,09	4,55	4,75	4,83	4,86	4,93	5,00	5,62	
Турків	-	4,91	5,24	5,34	5,41	5,60	5,59	5,88	

*складено за даними [12]

Це частково підтверджують і відповіді на питання “Якою, на Ваш погляд, повинна бути політика України по відношенню до турків-месхетинців?” (таб.5). Як видно з таблиці, серед налаштованих на інтеграцію старожилів, більше серед мешканців сіл, в яких турки не проживають. Це говорить про те, що “інтеграція” турків у сприйнятті старожилів носить обмежений характер – їх згодні бачити радше у якості мешканців сусідній населених пунктів, мешканців району.

Таблиця 5

**Відношення старожилів Чаплинського району до шляхів політичного вирішення
турецько-месхетинського питання, %**

№	Україна повинна сприяти...	Разом по району	Села в яких проживають турки- месхетинці, N=185	Села в яких турки- месхетинці не про- живають, N=90
1	поверненню турків-месхетинців у Грузію	47,7	52,4	36,7
2	еміграції турків-месхетинців в Туреччину	35,6	42,7	33,3
3	інтеграції вже проживаючих турків-месхетинців в українське суспільство, але перешкоджати подальшій еміграції турків-месхетинців в Україну	<u>15,2</u>	9,2	20,0
4	еміграції турків-месхетинців у інші розвинуті країни світу	11,8	14,1	11,1
5	утворенню культурної автономії турків-месхетинців в Україні	<u>1,7</u>	2,2	2,2
6	інтеграції турків-месхетинців в українське суспільство	<u>1,2</u>	1,6	2,2
7	Важко відповісти	15,2	9,2	22,2

Таким чином, наразі 18,1% (сума 3, 5 і 6 варіантів відповіді) старожилів Чаплинського району в тій чи іншій формі позитивно налаштовані на інтеграцію турків-месхетинців в українське суспільство. Також слід звернути увагу на те, що майже половина (47,7%) респондентів вважає, що Україні варто сприяти поверненню турків-месхетинців на

історичну батьківщину, тобто боротися за відновлення історичної справедливості. Хоча загальна тональність результатів дослідження і глибинні інтерв'ю свідчать про те, що мотивація значної частини таких відповідей носить здебільшого ксенофобський характер, бо віддзеркалює прагнення частини населення уникнути такого сусідства шляхом репатріації турків.

Оцінка стану міжетнічних відносин у районі, можливостей виникнення конфліктів на міжетнічному ґрунті в одній третині випадків здійснювалася респондентами на підставі їх поінформованості щодо конфліктів, які, за їх свідченнями або за свідченнями третіх осіб, вже траплялися в районі. Так 33,6% (n=122) повідомили, що мають інформацію про конфлікти на міжетнічному ґрунті в Чаплинському районі, 43,8% сказали, що не знають, чи відбувалися в районі конфлікти на міжетнічному ґрунті і 22,6% повідомили, що в Чаплинському районі не було конфліктів на міжетнічному ґрунті. Офіційних підтверджень перебігу міжетнічних конфліктів в Чаплинському районі не було отримано.

За даними глибинних інтерв'ю ця поінформованість часто більше нагадує чутки, ніж реальні факти: *“ось в інших селах, там дійсно вже воюють, б'ють і навіть не випускають їх [турків] на вулицю”, “вони ж там їздили до Києва щось доводити – нас щоб виселити звідси”*. Але це вказує на загальний інформаційний фон, який здебільшого має негативне забарвлення. Турків-месхетинців, наприклад, безпідставно звинувачують у розповсюдженні туберкульозу (інформація спростована головним лікарем Чаплинської районної лікарні) або незаконному використанні пільг. Збільшення кількості хворих на туберкульозу за останні 15 років частиною старожилів пов'язується з появою турків в районі, а не з об'єктивними причинами.

З тих, хто виявився “поінформованим” щодо конфліктів, повідомили, що майже у всіх із них (92,4%) були задіяні турки-месхетинці. Другою конфліктуючою стороною у більшості випадків були українці і росіяни, а також вірмени (16,6%) та корейці (1,4%). На думку 79,8% опитаних провокуючою стороною у цих конфліктах були турки-месхетинці, 10,1%, вважали що конфлікт спровокували українці, а 9,2%, що вірмени.

На питання про конфліктні ситуації зазвичай відповідали: *“Конфлікти тільки приватного характеру. В основному на побутовому ґрунті.”*, *“щоб наші з турками дралися – ні”*, *“їх лідери не хочуть, щоб вони сварилися з нами”*, *“говорили, що приїздили з СБУ і викликали і їх, і голову. Було, тому що вже назрівало. Назрівав конфлікт конкретний”*.

За даними масового опитування, 42,5% вважають, що ці конфлікти виникли на побутовому ґрунті, причиною 33,3% конфліктів була нетерпимість до представників інших національностей, а відмінності у способі життя, традиціях, звичках, світорозумінні були однією з причин 32,6% конфліктів. Окремо слід відзначити економічно-правові чинники: земельні проблеми – 17,7% (зв'язані з розпаюванням земель, орендою зрошувальних угідь тощо), проблеми, пов'язані з нерухомістю – 8,5% (купівля турками житлових будинків), недосконалість законів – 7,1%, конкуренція в престижних видах діяльності (торгівля, підприємництво) – 2,8% (*“Вони [турки] всі кинулися у бізнес. Може це і добре, але погано, що вони не йдуть у державну сферу на роботу”*). Мовні проблеми були однією з причин 7,1% конфліктів, релігійні були причиною 5,0% конфліктів.

Більшість опитаних (67,1%) вважає, що конфлікти повинні розв'язуватися виключно мирним шляхом. Силовий варіант вирішення міжетнічного конфлікту допускає 28,0%, але тільки в тому випадку, коли під загрозою опиняється життя і гідність людей (18,3%) або тільки з залученням державних силових структур – міліції, армії (9,7%). Проте вірогідність власної участі в силовому вирішенні міжетнічного конфлікту виявилася досить високою: 13,6% допускають свою участь у конфлікті, 41,6% в залежності від обставин, 4,5% утруднилася відповісти, 4,5% відмовились відповідати і 35,9% відповіли, що ні в якому випадку не прийматимуть участі у силовому варіанті розв'язування міжетнічного конфлікту.

Негативне ставлення до турків-месхетинців, яких сприймають як мігрантів, і до переселенців та біженців взагалі зв'язані між собою. На думку приблизно п'ятої частини

опитаних переселенці та біженці не повинні мати рівних прав порівняно зі старожилами (таб.6).

Таблиця 6

Оцінка мешканцями Чаплинського району прав переселенців та біженців, %

Чи мають біженці, переселенці право на...	Так, мають нарівні з усіма	Ні, не мають	Мають тільки в окремих випадках	Важко відповісти
Вибір місця проживання	56,1	20,1	19,1	4,7
Свободу пересування всередині країни	60,1	14,0	20,5	5,5
Роботу по найму	81,9	4,5	9,8	3,8
Підприємницьку діяльність	50,8	18,3	23,1	7,8
Придбання у власність майна	60,5	16,8	15,8	7,0
Отримання пенсій і соціальних виплат	62,1	12,0	17,7	8,2
Безплатну освіту	66,2	16,4	11,9	5,5
Звертання в суди	76,5	3,9	12,2	5,1
Освіту рідною мовою	60,0	16,0	15,0	9,0
Повернення на батьківщину	93,2	1,5	2,0	3,3

На думку опитаних, у найбільшому ступеню переселенці мають обмежуватися у виборі місця проживання і в економічних питаннях – якраз у базових потребах біженців. Таке відношення до месхетинських турків може бути зумовленим об'єктивною невизначеністю їх статусу в Україні, не ознайомленістю зі світовими стандартами по відношенню до етнічних меншин і біженців, відсутністю історичних знань. Хоча турки-месхетинці оселилися на Херсонщині 16 років тому, старожилам іноді бракує елементарних знань, зв'язаних з появою турків-месхетинців у районі. Більшість старожилів не знає, яка країна є історичною батьківщиною турків-месхетинців: 38,6% вважають, що це Туреччина, 9,1% – що Узбекистан, 0,7% – що Україна, 0,5% – що інші країни. Правильно назвали історичну батьківщину турків-месхетинців 39,1% опитаних. Під час проведення глибинних інтерв'ю також траплялася плутанина: починаючи з викривлення етноніму (“*турки-осетинці*”, “*турки-мексиканці*”) до невідповідності реальним фактам: вказувалося, що турки переїхали в Україну з Карабаху чи Туреччини.

Таким чином, дослідження засвідчило, що в Чаплинському районі переважає негативне, нетолерантне ставлення старожилів до представників більшості етнічних груп (за винятком українців, росіян, білорусів і молдован), в тому числі і до турків-месхетинців. Хоча міжетнічні проблеми знаходяться в тіні економічних і соціальних проблем району, в районі зафіксовано наявність міжетнічного напруження, яке виражається в наявності ксенофобських настроїв у значній частини населення, негативному інформаційному фоні, установках на участь у силовому варіанті розв'язування міжетнічних конфліктів. Наявність в районі представників турецько-месхетинської етнічної групи, на думку старожилів, є головним джерелом міжетнічної напруженості. Гостроту проблеми підкреслює агресивна позиція значної частини старожилів, емоційність в цьому питанні.

За результатами попередніх досліджень [10] така позиція старожилів не є симетричною. В своїх інтерв'ю турки-месхетинці більш прихильно ставляться до старожилів в місцях свого проживання і до українського суспільства взагалі.

Оцінюючи адаптаційні процеси турків-месхетинців, можна сказати, що таке ставлення старожилів є одним з факторів, що перешкоджає успішному протіканню адаптаційних процесів в інтеграційному напрямку. Цьому сприяють сегрегаційне

відношення частини старожилів до емігрантів (переселенців, біженців), низький рівень поінформованості старожилів щодо історії появи турків-месхетинців в районі, поширеність в районі стереотипів по відношенню до турків [11], домінування неофіційних джерел інформування населення, зниження рівня життя в районі, підвищення рівня ксенофобії в Україні (таб.4).

Між тим в районі спостерігаються легкі ознаки позитивних зрушень. П'ята частина всіх старожилів в тій чи іншій формі позитивно налаштована на інтеграцію (хоча й обмежену) турків-месхетинців, які є громадянами України, в тих населених пунктах, де вони оселилися на початку 90-х років, але не налаштовані на розширення турецько-месхетинського ареалу проживання та подальше прийняття турків-емігрантів. В нестандартизованих інтерв'ю часто зустрічаються позитивні оцінки економічної діяльності турків-месхетинців, особистісних стосунків в турецькому середовищі.

Аналіз міжетнічних відносин в Чаплинському районі дає підстави вважати, що для покращення міжетнічних стосунків потрібно є участь старожилів, а не тільки турків в адаптаційних і інтеграційних процесах. В нових умовах життя повинні знайти місце добросусідські відносини з представниками різних етнічних груп, толерантне відношення до переселенців, до їх культури і способу життя. Враховуючи низький рівень знайомості з історією і культурою турків-месхетинців, цьому можуть сприяти інформаційно-освітні заходи, публікації в ЗМІ, роз'яснювальна робота тощо.

1. *Гоманюк М.А.* Соціально-просторовий контекст та варіативність етноніму “турки-месхетинці” // Наукові записки Херсонського відділу Українського географічного товариства. Під ред. І.О.Пилипенко Вип.1. – Херсон: ХДУ. – 2005. – С.38-42
2. *Звіт Чаплинської районної державної адміністрації Херсонської області №11-237/338/1-3 від 22 липня 2005 р.* с.6
3. *Розподіл населення за національністю по Херсонській області (за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р.)* // Статистичний бюлетень. – Відп. за випуск Т.О.Варнавська. – Херсон: Херсонське обласне управління статистики, 2003. – 66 с.
4. *Становище біженців турків-месхетинців в Україні* / Клименко Т., Малиновська О., Мінгазутдінов І., Шамшур О. – К.: ВАТТЕ, 1999. –130 с.
5. *Шульга Н.* Великое переселение народов: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: Институт социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.
6. *Вивчення впливу зовнішньої міграції 1991-1996 рр. на зміни етнічного складу населення України та регіонів* / Під ред. Шульги М. – К.: 1998. – 95 с.
7. *Проблемы миграции и возвращение депортированных в Украину* / Отв. ред. Н.А.Шульга. – К.: ИС НАНУ. – 209 с.
8. *Гоманюк М.А.* Експертні оцінки стану міжетнічних відносин в місцях компактного проживання турків-месхетинців в Україні (за результатами дослідження в Чаплинському районі Херсонської області). – Вісник Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна, “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2006. – №653. – С.
9. *Етнонаціональна структура українського суспільства* / В.В. Євтух, В.П.Трошанський, К.Ю. Галушко, К.О. Чернова – К.: Наукова думка, 2004. – 243 с.
10. *Малиновська О.* Біженці, недобровільно переміщені особи, внутрішньо переміщені особи на пострадянському просторі // Проблеми міграції. – 2001. – №3. – С.2-10
11. *Гоманюк Н.А.* Этнические стереотипы в отношении турок-месхетинцев в местах их компактного проживания в Украине (по результатам исследований в Чаплинском районе Херсонской области). – Вісник Харківського національного університету ім.В.Н.Каразіна, “Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи”. – 2005.- №652. – С.156-162

12. *Паніна Н.В.* Національна толерантність, національний ізоляціонізм та ксенофобія в Україні // <http://politicon.iatr.org.ua/tm/paninadistanc.htm> (Дата звертання: 23 лютого 2006 р.)

Гоманюк Микола Анатолійович, Бериславське шосе, 24, Херсон, 73008; +38 (0552) 32-69-33; gotanuyk@mail.ru, кафедра філософії і соціології Херсонського національного технічного університету, ст.викладач